

Bæredygtig dannelse fra et samfundsvidenskabeligt perspektiv

LARS TØNDER

Abstract

Med udgangspunkt i diskussioner om et selvstændigt klimafag i gymnasieskolen diskuterer denne artikel begrebet om bæredygtig dannelse ud fra et samfundsvidenskabeligt perspektiv. Artiklen bygger på nyere diskussioner om den antropocæne epoke og viser, hvordan disse diskussioner både udfordrer den eksisterende forståelse af dannelse og danner grundlag for en ny tilgang til pædagogik og didaktik. Til at eksemplificere dette giver artiklen forslag til initiativer langs tre dimensioner: indhold, samarbejde og rum- og tidslighed i undervisningen.

Indledning

”Hvorfor har man ikke bare et selvstændigt klimafag i gymnasieskolen?” Sådan spurgte en gymnasieelev mig under en paneldebat med titlen ”Nyt fra samfundsvidenskaberne” på Klimafolkemødet i Middelfart i september 2022. Spørgsmålet vakte stort genhør blandt det øvrige publikum, hvoraf de fleste smilte og nikkede billigende. Selv prøvede jeg at fremhæve, at klima- og biodiversitetskriserne går på tværs af alle fag, og at det derfor hverken er hensigtsmæssigt eller retvisende at reservere undervisningen i disse kriser til kun ét fag. Selv om svaret efter min overbevisning er det bedste, der findes – og jeg derfor ville gentage det, hvis jeg blev spurgt en anden gang – lod det ikke til at overbevise særlig mange. ”Ja ja,” som en anden blandt publikum sagde med stor frustration i stemmen, ”det kan da godt være – men vi er jo nødt til at starte et sted!”

Udvekslingen er et godt eksempel på de udfordringer, som

bæredygtig dannelse står over for. På den ene side står det klart, at klima- og biodiversitetskriserne kræver en gennemgribende reformation af vores uddannelser – ikke bare i gymnasieskolen, men overalt i det danske uddannelsessystem. På den anden side er det også klart, at en sådan reformation kræver så stort et stykke arbejde, at der er en reel fare for, at man slet ikke kommer i gang. I dette spænd mellem idealisme og pragmatisme risikerer eleverne (og alle vi andre!) at blive de egentlige ofre. Hvis det tager mere end ti år og utallige fagkampe at lave de nødvendige ændringer, og hvis krisen er så presserende, at det til den tid vil være for sent, hvorfor så overhovedet kaste sig ud i det?

Svaret må findes i en dyberegående erkendelse af klima- og biodiversitetskrisernes betydning for viden og samfund. Specifikt handler det om at sætte det eksisterende humboldtske dannelsesbegreb ind i dets rette historiske-fagdidaktiske kontekst for derigennem at kortlægge behovet for forandring. Kun når dette er gjort, er det muligt at pege på virkningsfulde (og nogle gange også pragmatiske) løsninger, der tilsammen kan lede os frem mod en egentlig bæredygtig dannelse. Nedenstående er et forsøg på at udbygge og begrunde dette svar.

Den antropocæne epoke

Selv om klima- og biodiversitetskriserne i sig selv er alvorlige, er de ”blot” udtryk for en mere grundlæggende forandring. Blandt human- og naturvidenskaberne er der efterhånden enighed om at beskrive denne forandring som en egentlig ny geologisk epoke, ”den antropocæne epoke”. Antropocænen er kendetegnet ved, at menneskene er blevet en naturkraft på lige fod med andre naturkræfter. Dette ses blandt andet i de menneskeskabte klimaforandrings påvirkning af klodens mange økosystemer. At menneskene er blevet en naturkraft, betyder dog ikke, at alle er lige ansvarlige for klimaforandringerne, ligesom det heller ikke betyder, at menneskene nu helt egenrådigt kan bestemme samfundsudviklingen. Den antropocæne epoke betegner snarere det faktum, at forholdet mellem samfund og natur er blevet så sammenfiltret, at det ikke længere er muligt at skelne mellem dem (se også Tønder 2020, Kapitel 1). Når menneskeskabte samfund påvirker naturens økosystemer, svarer disse tilbage på en måde, der sætter nye betingelser for samvær og

udvikling. I det samspil vil der altid være ”vindere” og ”tabere” – ligesom nogle vil være mere ansvarlige end andre.

Uden at gå nærmere ind i de nuancer, som disse betragtninger åbner for, burde det være klart, at udviklingen frem mod den antropocæne epoke sætter spørgsmålstegn ved det eksisterende humboldtske dannelsesbegreb, hvor fokus er på udviklingen af det autonome individ, der anerkender sine medborgeres ligeværd og ret til at leve i fællesskab med andre. På trods af begrebets oprindelse i den romantiske periode, hvor forholdet mellem natur og kultur/samfund også var fremtrædende – og hvor uddannelsespionerer som von Humboldt selv var optaget af en holistisk uddannelse, der gik på tværs af teoretisk viden og praktisk erfaring – har begrebet udviklet sig til et overvejende menneskecentreret perspektiv, der ikke tager højde for den sammenfiltrering, som kendetegner den antropocæne epoke. Hvis og når naturen optræder i det humboldtske dannelsesbegreb, er det primært i form af det, som Cecilie Rubow i sin nye bog *Indendørsmenneskets natur* (2022) omtaler som ”første” eller ”anden” natur. Dvs. som en oprindelig kraft eller ekstern ressource, der nok drager os – og af den grund er spændende at iagttage og ofte også udnytte – men som helt grundlæggende er væsensforskellig fra den menneskelige verden.

Begrebet om bæredygtig dannelse må gøre op med denne eksterne-passive naturforståelse, hvis det skal lykkes at skabe et nyt og bedre pædagogisk-didaktisk udgangspunkt for kampen mod klima- og biodiversitetskriserne. Først og fremmest handler det om at tilsidesætte forestillingen om mennesket som noget særligt og mere komplekst (og mere værdifuldt) end klodens øvrige arter. Selv om menneskene umiddelbart synes mere avancerede end andre arter, er det ikke sådan, at vi er den eneste form for liv, der udtrykker sig sprogligt og træffer beslutninger med mere eller mindre omsorg for resten af verden. Faktisk viser nyere forskning, at det samme gør sig gældende for mange andre former for liv, inklusive træer (Simard, 2021) og honningbier (Seely, 2010)! På alle niveauer findes der kommunikation og intelligens. Bæredygtig dannelse må tage denne erkendelse som sit udgangspunkt, og derved gøre op med en i forvejen skæv forståelse af forholdet mellem natur og kultur/samfund.

Det næste vigtige skridt handler om at få fremelsket en reel forståelse af de mange sammenfiltreringer, der eksisterer på

tværs af arterne, og som tilsammen danner en uendelig række af holobiomer—altså måder, hvorpå arter er ”værter” for hinandens udvikling og overlevelse (Gilbert, 2019). Det forholder sig nemlig ikke alene sådan, at kommunikation og intelligens eksisterer blandt alle arter, men også at de enkelte arter er afhængige af hinanden i skabelsen af liv. Dette gælder både for den enkelte art og for liv mere generelt. Anskueliggørelsen af dette kræver lige dele naturvidenskab (især biologi og evolutionsteori) og humanvidenskab (inklusive samfundsfag), og sætter på den måde de eksisterende faggrænser på spil. Ikke nødvendigvis sådan, at bæredygtig dannelse forkaster specialiseret viden, men dog sådan at udgangspunktet må være andet og mere end den enkelte fagdisciplin. Specialiseret viden bliver med andre ord først relevant, når den bliver sat i forbindelse med noget, der går ud over sig selv!

Inden jeg siger mere om, hvordan man i uddannelserne kan arbejde med disse betragtninger i det daglige, er det værd at bemærke, hvordan de i sig selv udfordrer selve ideen om én samfundsvidenskab. Discipliner som statskundskab, sociologi, økonomi og antropologi blev netop skabt på baggrund af adskillelsen af natur og kultur, som efterfølgende gav anledning til en arbejdsdeling mellem natur- og humanvidenskaberne (hvoraf samfundsvidenskaben efterfølgende udskilte sig). I mere end tre århundreder – og helt sikkert siden den franske sociolog August Comte gjorde sit indtog i midten af det attende århundrede – har denne arbejdsdeling sikret samfundsvidenskabelige forskere og undervisere en vis arbejdsro. Om ikke andet fordi man kunne sige, at man arbejdede med andre emner end de rent naturvidenskabelige. Et sådant forsvar bliver i den antropocæne epoke sværere og sværere at fremføre. Ligesom naturvidenskaben må nærme sig samfundsvidenskaben (og humanvidenskaben mere generelt) for at finde bæredygtige løsninger på klima- og biodiversitetskriserne, må samfundsvidenskaben også komme tættere på naturvidenskaben for at kunne forstå betingelserne for samvær, overlevelse og udvikling. Ultimativt er det evnen og viljen til at erkende på tværs af de eksisterende vidensformer, der vil definere muligheden for bæredygtig dannelse.

Bæredygtig dannelse i praksis

Hvorvidt denne tilgang til bæredygtig dannelse vil overbevise gymnasieeleven og de øvrige publikummer på Klimafolkemødet, må i sagens natur stå hen i det uvisse. Når jeg alligevel bruger tid på at beskrive tilgangen, er det, fordi den rummer en række vigtige pejlemærker, som kan bruges i det daglige arbejde til vurdering af et givet initiativ – også selv om dette initiativ ikke nødvendigvis opfylder alle forventninger til god undervisning og bæredygtig (ud)dannelse. (Fagdidaktik og uddannelsespolitik er jo, når alt kommer til alt, det muliges kunst!). Kort fortalt drejer det sig om at skabe plads til initiativer langs tre dimensioner: indhold, samarbejde og rum- og tidslighed.

For så vidt det første angår, handler det om at få etableret et indholdsmæssigt kontrapunkt til den eksisterende opfattelse af menneskets forrang. Et sådant kontrapunkt kan skabes gennem filosofiske tekster, der anskuer naturen som en aktiv medspiller i samfundsudviklingen (Bruno Latours *Ned på jorden* [2018] eller Jane Bennetts *Levende Materialitet* [2021] er oplagte her). Det kan også være samfundsøkonomiske bidrag, der sætter spørgsmålstejn ved det traditionelle vækstbegreb (for eksempel Kate Raworths *Doughnut-økonomi*, 2018). Og endelig kan det være poetiske-litterære tekster, hvor sammenfiltringerne af det menneskelige og det ikkemenneskelige udfoldes gennem konkrete erfaringer og nye sproglige figurer (særligt relevant i den forbindelse er Nina Burtons finurlige og fantastiske bog *Livets tynde vægge*, 2021). Tilsammen udgør disse bidrag byggestenene til en alternativ kanon, som tager udgangspunkt i de forhold, der kendetegner den antropocæne epoke. Kanonen skal i første omgang ikke erstatte den eksisterende menneskecentrede kanon, men snarere gøre det muligt at underkaste samtiden en kritisk undersøgelse. Det handler på én og samme tid om at forstå, hvor vi som samfund kommer fra, og i hvilken retning vi må orientere os for at skabe en bæredygtig fremtid for alle.

En anden slags initiativer handler om at skabe nye samarbejdsformer, der går på tværs af de eksisterende faggrænser for derigennem at sikre en mere relevant vidensproduktion. Sådanne samarbejder kendes selvfølgelig allerede fra de obligatoriske tværfaglige forløb, man gennemgår i løbet af de tre år i gymnasiet og i studieretningsprojektet i 3. g på STX. Problemet med disse initiativer er imidlertid, at de bygger på en antagelse

om disciplinernes selvstændige værdi, og derfor ikke i tilstrækkeligt omfang tager udgangspunkt i de mange sammenfiltringer, der udgør både udfordringen og muligheden for en bæredygtig fremtid. For at imødekomme denne situation kan det være givtigt at videreudvikle den problembaserede tilgang, så den reelt begynder *in media res* – altså dér, hvor problemet opstår og lever – og derfra arbejde sig ud i krogene af de relevante fagdiscipliner.

Hvis man for eksempel vil undersøge klimaforandringerne betydning for indlandsisen, er det ikke givet, at dette bedst sker i mødet mellem geologi og samfundsfag. Det kan selvfølgelig godt være, at det forholder sig sådan, men mulighederne er i princippet for mange til, at man kan afgøre dette på forhånd. Derfor må man som studerende (og underviser) stille sig dér, hvor klimaforandringerne rent faktisk finder sted – hvad enten man gør det fysisk eller i en overført forstand – og med udgangspunkt i denne placering begynde at indsamle fagspecifik viden. Fordelen ved en sådan forståelse af den problembaserede tilgang er todelt: Dels bliver man automatisk konfronteret med de mange sammenfiltringer, der kendetegner den antropocæne epoke; dels erkender man hurtigt relevansen af en holistisk-holobion verdensforståelse, hvor det ikke blot er nogle få fagdiscipliner, der sætter dagsordenen, men hvor en pluralitet af viden i sig selv er et gode for samfundsudviklingen. Uden en aktiv og åben erkendelse af dette forhold kan den bæredygtige dannelse ikke for alvor vinde indpas og udvikle sig.

Den sidste slags initiativer, som bør fremhæves, følger mere eller mindre direkte af det, som allerede er blevet foreslået vedrørende rum- og tidslighed: at det er nødvendigt at skabe en nærmere kontakt til den praksis, som lever i og med menneskenes mangeartede relationer med resten af verden. Nogle gange sker dette bedst gennem ”praksisnære forløb”, hvor undervisningen fysisk flyttes ud af klasseværelset og ud til de steder, hvor klima- og biodiversitetskriserne er mest tydelige (hvad enten det er Grønlands indlandsis, et havneområde på vestkysten, en byggeplads nord for København eller noget helt fjerde). Sådanne initiativer har helt sikkert deres berettigelse og bør, hvis arbejdet med bæredygtig dannelse skal lykkes, prioriteres højere, end det bliver på nuværende tidspunkt. Men initiativerne er ikke nødvendigvis den eneste måde, hvorpå man kan sikre praksisnærheden i undervisningen (også når denne

nærhed skal være problembaseret). En anden tilgang kan være at tage udgangspunkt i alle mange hundrede arter, som lever på og med menneskekroppen, og som derved allerede er til stede i klasselokalet. Det kan også være at se skolen som et økosystem, hvor forskellige praksisser og procedurer er med- og modspillere i kampen for et retfærdigt og bæredygtigt samfund for alle. Opmærksomhed på disse aspekter kan også opfattes som praksisnær undervisning – og kan måske endda skabe en større effekt, da eleverne i højere grad vil opleve ejerskab til de opstillede problemstillinger.

I forlængelse heraf er det afgørende ikke at opfatte praksisnærhed i bæredygtig dannelse som en genopdaget lokalisme, hvor man kun drager omsorg for det nære (hvis ikke ligefrem det rent ”familiære”). Pointen med praksisnærhed er snarere at danne en bedre forståelse af, hvordan den konkrete erfaring indeholder adskillige lag af tid og rum, som vi ofte tilsidesætter i vores menneskecentrerede tilgang til undervisning og uddannelse. En menneskekrop, for eksempel, er på én og samme tid en del af en mikroskopisk tidslighed, en kropslig tidslighed, en samfundsmæssig tidslighed, en geologisk tidslighed og en planetarisk tidslighed. Alle disse tidsligheder er forbundet med forskellige rum, som kroppen bevæger sig i, og som gør det muligt at skabe forandring i den ene eller anden retning. Forbindelserne mellem disse rum- og tidsligheder har nok altid været til stede, men er uomtvisteligt blevet forstærket i den antropocæne epoke. Udfordringen for bæredygtig dannelse er at tydeliggøre dette – både i forhold til vores forståelse af dannelse som sådan *og* i mødet med vores elever og studerende.

Afsluttende kommentarer

Ingen af disse initiativer vil i sig selv ruste uddannelsessystemet til at løse vor tids klima- og biodiversitetskriser. Dette gælder, også selv om alle initiativerne blev implementeret fuldt ud på én og samme tid. Når initiativerne alligevel er værd at fremhæve, er det, fordi de forskubber udgangspunktet væk fra det humboldtske dannelsesbegrebs skel mellem det menneskelige og det ikkemenneskelige, og hen imod en dyberegående erkendelse af den antropocæne epokes betydning for viden og samfund. Bæredygtig dannelse handler som allerede anført om at gøre op med den eksterne-passive naturforståelse for derigen-

nem at fremelske en reel forståelse af de mange sammenfiltringer, der eksisterer på tværs af arterne, og som tilsammen udgør det, vi kunne kalde ”samfund”.

Arbejdet med denne ambition vil uundgåeligt føles som at ændre kursen på en supertanker, der sejler op imod strømmen. På min egen arbejdsplads – Institut for Statskundskab (og mere bredt: Det Samfundsvidenskabelige Fakultet) på Københavns Universitetet – er vi i gang med en række forsøg, som på forskellig vis trodser denne oplevelse. Mest ambitiøst er planerne om at udvikle en ”green extension campus”, hvor forskere og studerende fra Fakultetets fem institutter kan samarbejde om fælles problematikker inden for den grønne omstilling. Arbejdet med dette projekt er kun lige begyndt og er derfor endnu ikke fuldt ud konkretiseret. Tættere på hverdagen er arbejdet med at gøre campus til et ”living lab”, hvor de mere end 6000 studerende og medarbejdere, der har deres daglige gang på Fakultet, er både studieobjekt og skabere af ny viden om adfærd og forandring. Som allerede foreslået, er denne tilgang til uddannelsesstedet en oplagt mulighed for at kombinere den problembaserede tilgang med praksisnær undervisning (og forskning).

Mit gæt vil være, at vi i de kommende år vil se flere af disse initiativer. Forhåbentlig vil den samlede effekt medvirke til, at debatten om bæredygtig dannelse bevæger sig videre fra spørgsmålet om et selvstændigt klimafag til en mere gennemgribende reform af vores uddannelser – fra grundskolen og hele vejen op til universitetet og de lange videregående uddannelser. Guderne (og naturen) skal vide, at der er brug for det!

Litteraturliste

- Bennett, Jane (2021). *Levende materialitet: Tingenes politiske økologi*. København: Mindspace.
- Burton, Nina (2021). *Livets tynde vægge: En fortælling om et lydt hus fuld og en natur fuld af sprog*. København: Kristeligt Dagblads Forlag.
- Gilbert, Scott (2019). "Towards A Developmental Biology Of Holo-bionts." *Perspectives On Evolutionary And Developmental Biology*. 13-22.
- Latour, Bruno (2018). *Ned på jorden: Hvordan orienterer vi os politisk?* København: Informations Forlag.
- Raworth, Kate (2018). *Doughnut-økonomi: Syv principper for en fremtidig økonomi*. København: Informations Forlag.
- Rubow, Cecilie (2022). *Indendørsmenneskets natur*. Aarhus: Aarhus Universitets Forlag.
- Seely, Thomas (2010). *Honeybee democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Simard, Suzanne (2022). *Finding the mother tree: Uncovering the wisdom and intelligence of the forest*. New York: Penguin.
- Tønder, Lars (2020). *Om magt i den antropocæne tidsalder: En introduktion*. København: Djøf Forlag.